

Renessansen regnes gjerne som den vestlige individualismens og nyttetenkningens opphav. Mange gjenfinner de første spor av den moderne verden i renessansens kultur. Hva er det som peker bakover, og hva er det som peker fremover i renessansens kultur? Finnes det skikkelser eller motiver som både oppsummerer det gamle og foregriper det nye?

Det vil bære galt av sted å trekke ovenstående påstand om renessansen i tvil og forsøke å teste dens gehalt for å se om den holder stikk. Påstanden baserer seg på et historiesyn grunnlagt av Jacob Burckhardt, og i hans verk *Renessansens kultur i Italia* fra 1860 fremholdes det livssyn renessansehumanisten Pico hadde, som noe karakteristisk for epoken. Slik fremgår det i alle fall av forordet til Picos tale om menneskets verdighet (Mirandola 2007: 7). Så blir spørsmålet om jeg, som student, kan finne motiver eller skikkelser som støtter denne for lengst godtatte oppfatningen av hva renessansen innebærer. Hvilke tenkere eller fenomener bryter med det gamle til fordel for noe nytt? Hva er i tilfellet det moderne og nyskapende ved de ulike skikkelsene? Kanskje ikke renessansen først og fremst handler om et brudd med fortiden, men snarere om en kontinuitet i den vestlige tenkningens historie? Renaissancebegrepet er et vanskelig begrep. Det betegner en rekke ulike kulturelle anstrengelser, situasjoner og skikkelser. Renaissancebegrepet knyttes gjerne til ord som moderne, noe nytt, gjenfødelse og individualisme. Men hva betyr dette?

Det *moderne* uttrykker noe nytt, karakteriserer det nye og lar det nye få oppmerksomheten - en bestreber seg på noe nytt på bekostning av det gamle. Moderniseringen av et samfunn innebærer en differensieringsprosess der livsområder spres, og nye yrker og funksjoner får dukke opp. Ikke bare var det livsnødvendig å tilegne seg gammel kunnskap, men det er faktisk et typisk moderne trekk det å vende tilbake til de gamle kildene – hente frem det gamle for så å overby det og ta opp konkurransen med det. Renaissance er et begrep om mange strømninger, men rommer blant annet en gjenoppliving av antikkens estetiske idealer. For Italia sin del var det snakk om en nasjonal gjenreising samtidig som man ville bygge opp et glansfullt sentrum for den vestlige kristendommen. Kunsten, prakten og rikdommen, som besnærer oss turister der vi vandrer gjennom Firenzes gater, var ikke bare blot til lyst, men aktivt brukt av Medici-familien for å legitimere sin makt. Medici omga seg med kulturprodusenter for å kaste glans over egen maktstilling. Og på samme måten som kunsten tjente som fremvisningsfelt for makt hos Medici, omga paven seg med rikdom for å legitimere

religionen. Vi kan nær sagt spore en vilje til å være romere hos renessansemenneskene. Samtidig som renessansen er et brudd med den gamle, føydale og kollektive middelalderen, er det også en kontinuitet i det å hente frem idealer fra antikken. Romerne og grekerne står ved inngangen til det som har blitt vår tradisjon, vi har valgt oss hva vi vil identifisere oss med! Romerne adopterte, mangfoldiggjorde og bearbeidet grekernes kultur. Den antikke kultur, kan vi si, blir betraktet gjennom romernes forstørrelsesglass, og Petrarca sier om romerne: (...) ”from the Greeks they received all aspects of knowledge”. Videre legger han til: (...) “we Romans either made wiser innovations than theirs by ourselves or improved on what we took from them”. Elegant avslutter Petrarca med å vise til Cicero, som skal ha sagt: ”Italy is invincible in war, Greece in culture” (Kraye 2007:33).

Men dette glansbildet av renessansen gjaldt bare noen ganske få og bare svært lokalt. Kanskje er ikke renessansen så dyptgripende og nyskapende som vi gjerne vil den skal være? Man kan kanskje tillate seg å si at renessansen er litt oppskrytt? Hva med reformasjonen, skal den behandles som et spesialtilfelle, eller er den kanskje vel så viktig for innvarslingen av det nye? Reformasjonen ville for alvor bryte med det gamle og introdusere noe nytt. Reformasjonen var ikke bare forbeholdt de få som veltet seg i estetisk nytelse, men gjaldt alle ved å gripe direkte inn i folks trosliv. Reformatorene More og Luther ville redde fromheten der de mente at kirken var blitt skakk-kjørt (Eriksen 2006:18). De ville røske og rydde opp i et korrupt samfunn, hvor prestene var noen slubberter og paven, i følge Luther, var antikrist! Jeg forsøker ikke her å sette renessansen og reformasjonen opp mot hverandre – snarere tvert om. Det blir umulig og feil å skille renessansen ut fra senmiddelalderen og reformasjonen fra renessansen. Jeg mener med støtte i faglitteraturen at disse må behandles under ett – humanismen og skolastisk teologi hører sammen (McGrath 1999:26). Det er likevel et stykke frem fra Pico til More, fra renessanse til reformasjon. Men kanskje er det slik at renessansen muliggjør en reformasjon? Kan det være slik at renessansen danner den nødvendige idéhistoriske foranledning for reformasjonen og at reformasjonen fullbyrder det bruddet renessansen gjerne ville være med det gamle?

Pico della Mirandola: optimisme og flere veier til sannheten.

“O God, I acknowledge Thee to be my creator (...) (...) and practice what I hope is the truest religion. If I am wrong, and if some other religion or social system would be better and more

acceptable to Thee, I pray Thee in Thy goodness to let me know it, for I am ready to follow wherever Thou shalt lead me” (More 2003:109).

Thomas More, skal vi se, befant seg midt i renessansen og reformasjonen. Han var samtidig med både Machiavelli og Luther, og han delte de samme tidsepokiske betingelsene som dem. Han stod med et ben i hver leir, og som Englands humanist og reformator, kom han til å støtte Luther et stykke på vei. Jeg skal vende tilbake til Thomas More siden, men sitatet ovenfor får meg til å tenke på hva renessansehumanisten Pico della Mirandola sa: ”Jeg derimot har uddannet meg sådan at jeg uden at have forpligtet mig på nogen enkelts ord har givet mig i kast med alle filosofiens lærere, gjennemmønstret alle skrifter og lært alle skoler at kende”(Mirandola 2007:62). Det slår meg at begge disse tenkerne, hver på sin måte, tar et visst forbehold, eller høyde for at det kan finnes flere veier til en sannhet. Det kan se ut som om de begge vil presentere alternative tilnæringer til sannheten – gi folk valgmuligheter de ikke har hatt før. Før jeg betrakter reformatorene vil jeg undersøke Pico i forhold til hvordan han foregriper noe nytt og bryter med noe gammelt.

”Du holdes ikke tilbage af nogen uovervindelige skranker, men skal selv bestemme din natur i overensstemmelse med din egen frie vilje” (Ibid., 49). Bare 24 år gammel holder Pico talen som disse ordene er hentet fra. Hva er dette? Samfunnet i middelalderen assosieres først og fremst med noe svært føydalt og kollektivt. Mennesket var syndig og underlagt skjebnen. Men så kommer den unge Pico og snur på flisa og hevder at mennesket er fritt. Det er ikke helt determinert likevel. Hva har skjedd? Ifølge Pico har mennesket en frihet til å velge seg perfektibilitet eller fordervelse. Her postulerer Pico at mennesket er fritt – han gir mennesket en valgmulighet. Det er dette postulatet som umiddelbart virker som et friskt og ungdommelig pust i retning av noe nytt. For hvilket samfunn levde han i? Vi bør ha klart for oss at det førmoderne mennesket først og fremst hentet sin livsmening og tilhørighet i det kollektive. Mennesket var eid av jorden og føydalherrene. Men det *moderne* derimot forutsetter og tar for gitt at mennesket er fritt – at mennesket har et visst armslag. Når Pico velger å postulere menneskets frihet, er det fordi han mener dette er helt nødvendig dersom mennesket skal kunne holdes moralsk ansvarlig og kunne bli stilt krav til. Nå kjenner vi fra historien at mennesket gradvis kom til å bryte med føydalsystemet. Individet ville ikke lenger la buskapen og jorden få bestemme livet og dagsrytmen. Pico sier også ”Men i mennesket som fødes har Faderen lagt frø af enhver art og spirer til enhver livsførsel” (Ibid., 49). Hva legger Pico i dette? Jo, Pico fremholder ikke bare at mennesket er fritt, men uttrykker også en optimisme på

menneskets vegne. Ifølge ham er vi gitt en rekke privilegier av Gud som vi har disposisjonsrett over. Vi er ikke bare underlagt skjebnen, men kan faktisk by skjebnen tross. Når sant skal sies har Pico lite til overs for astrologien og hedendommen med deres skjebnetanker, fordi skjebnen reduserer menneskets aksjonsradius og innskrenker menneskets verdighet. Pico introduserer individets frihet på bekostning av det kollektive og velger selv å stå utenfor det kollektive tankesystem. Med Pico della Mirandola innvarsles en individualisme som handler om en diskusjon om menneskets mulige armslag.

Mennesket kan, ifølge Pico, altså synke ned i fordervelsen eller svinge seg opp mot kjerubene – mennesket har ikke noe fastlagt vesen og befinner seg derfor et sted midt på stigen. For ikke å synke ned mot det animalske vil Pico dyrke de sidene hos mennesket som vi ikke finner hos dyrene. Pico vil slå et slag for de frie kunstene (...) ”og ikke begrense oss til vor egen religions fædre”(...) (Ibid., 52). Pico hevder det er trangsynt og snevert bare å holde seg til én lære, et akademi eller tankesystem. Det finnes riktig nok én sannhet, og den er uendelig. Pico mener at menneskets uvitenhet er selve drivkraften til å nå denne sannheten, og nettopp derfor akter han alle tradisjoner og tankesystemer. Cusanus hadde alt i 1440 skrevet i sitt verk *De Docta Ignorantia* følgende: (...) “the better a man will have known his own ignorance, the greater his learning will be” (Cusanus 2007:9). Pico hadde lest Nicholas Cusanus og mente at de ulike ideer og tanker er forskjellige bidrag til å nå den samme sannheten – sannheten om at Gud er skaperen og historiens herre. Gud er den eneste kilden. Derfor må det finnes en mening med alt, også hedendom, jødedom og Islam. Med andre ord ser Pico ut til å ville bryte med kristendommens sannhetsmonopol og heller vise en toleranse overfor andre tankesett også.

Det autonome individ styrer seg selv og overskrider all determinisme. Menneskets verdighet ligger i den radikale friheten Pico forkynner og i at mennesket kan virkeliggjøre sine muligheter (Mirandola 2007: 7). Men denne optimismen på menneskets vegne kan vel ikke bare dukke opp hos Pico fra løse lufta? Går vi fra et samfunn der livet på jorden var en jammerdal og mennesket bundet av skjebnen, for så plutselig, med et trylleslag, bli frie og spretne? Det må finnes et livssyn som forklarer Picos radikale tanker. La oss se. Pico hadde som nevnt lest Cusanus og var, som ham, overbevist om at Gud er utenfor vår fornufts horisont. Hos Cusanus finner vi at (...) “the foundation for learned ignorance is the fact that the absolute truth is beyond our grasp” (Cusanus 2007: 10). Jeg vil la Cusanus også få føye til at (...) “God is known but that no mind or intelligence comprehends Him” (Ibid, 35). Gud er

altså uerkjennbar. Gud er det største av det største og det minste av det minste. Men hvor blir det av mennesket i denne sammenhengen? Som sentralt i renessansens menneskesyn, er mennesket skapt i Guds bilde og er et mikrokosmos – en liten kopi av den store verden. Dermed blir mennesket bærer av noe uutgrunnet, noe mystisk, ja vi kan gå så langt som å si at mennesket bærer med seg verdens skjebne. Menneskets frihet og verdighet er noe utilgjengelig. Pico mener at mennesket representerer noe guddommelig - er selv en bærer av mysteriet. Derfor kan mennesket herske og ikke bare være underkastet skjebnen (Yates 2001:12). Menneskets verdighet ligger i den bibelske gudbilledligheten og innebærer også at mennesket kan arbeide med sin egen frelse. Så på bakgrunn av dette blir mennesket i kristendommen stående på talefot med instansen som styrer forsynet. Det er ikke til å stikke under stol at historikere, fra Burckhardt og frem til i dag, faktisk fremholder disse tankene i Picos tale som typiske for det menneskesyn vi finner i renessansen (Mirandola 2006: 23).

Men der Pico snakker om menneskets verdighet og evne til perfektibilitet kan en la seg friste til å tro at dette, fremfor noe, er det store bruddet med den mørke middelalderen og fra nå av blir livet en fest. Men er det nå egentlig slik at alle røster er like udelt optimistiske på menneskets vegne som Pico? Finnes det ikke skikkelser som fremholder et noe mer skyggelagt bilde av mennesket og verden? Jo, da. Det lurte en rev bak kulissene.

Machiavelli: grublerier over nytten.

Hvordan legge land under seg? Hvordan unngå økonomiske tap, og hvorfor er kolonisering hensiktsmessig? Dette er bare noen av spørsmålene Machiavelli behandler i *Fyrsten*. For å vinne makt må man bruke dyret i seg, fordi lovene ikke holder i det lange løp. Og skal en klare å bevare makten, kan man saktens bli nødt for både å gå på tvers av menneskelighet og bli nødt til å ty til grusomheter. Men man må bruke grusomhetene godt, presiserer Machiavelli, slik at de (...)”fører til størst mulig nytte for undersåttene”(…) (Machiavelli 2007:69). Han føyer også til at en må rydde unna de som er misunnelige på ens makt, for (...)”enten må man vinne menneskene for seg, eller utrydde dem” (Ibid., 37).

Som nevnt innledningsvis fantes det en vilje til å være romere i renessansens Firenze. Man ville finne frem til idealer i fortiden som en siden kunne identifisere seg med. Det er i dette klima Machiavelli vokser opp. Selv om han ikke nødvendigvis hadde et ønske om selv å gjenopplive de romerske idealene, ville også Machiavelli lære av de gamle og forsøke å overby dem (Eriksen 2006:332). Machiavelli ønsker seg også en ny verdensorden, og romerne

er fremdeles forbilder, men Machiavelli går frem på en helt annen måte enn den optimistiske Pico. Som en sjakkspiller gransker trekk og mottrekk, har Machiavelli studert og lært av historien og innrømmer at hans tanker er tuftet på (...)”et stadig studium av fortidens hendelser”(...) (Machiavelli 2007:29). Kanskje er ikke Machiavelli først og fremst en pessimist og festbrems, men snarere en riktig realist? Selv sier han at han ikke vil snakke om hvordan ting burde være, men heller hvordan ting faktisk er, og han vil oppfordre alle fyrster til å lese og lære av historien (Ibid., 96). Machiavelli har blitt tatt til inntekt for mange tenkere og deres teorier gjennom tidene. Jeg skal vokte meg vel for å legge mine forestillinger om det moderne inn i hans forfatterskap, for jeg vil først og fremst se på hvordan Machiavelli bidrar til en utdifferensiering av politikken og en aksept for nyttetenkningen.

Det kan se ut som om makt er selve livsmålet for Machiavelli, og det avgjørende for noe sin mening og verdi, er hva det skal tjene til. Machiavelli fremstår som mer opptatt av det aktive liv enn det kontemplative liv, og er slik sett en representant for noe typisk for det moderne, nemlig en sekularisering (Eriksen 2006:15). Machiavelli bidrar nemlig til å definere politikk som et eget interesseområde. Med andre ord, han er representant for en utdifferensiering av politikken som livsområde. Kjennetegnende for det moderne er oppvurderingen av konsekvensene, men å tro at Machiavelli er oppfinneren av nyttetenkningen – at målet helliger midlet, blir for enkelt. Å tenke i nytte er slettet ikke et nytt fenomen. Det er noe alle har tenkt til alle tider. Det ”nye” hos Machiavelli er at han aksepterer denne formålsrasjonaliteten og sågar lager en egen teori om den. ”Det er selvsagt helt naturlig og alminnelig å ha lyst til å erobre”(…), sier Machiavelli uten å rødme. Han er verken skamfull eller bærer av dårlig samvittighet overfor de erobrede, men aksepterer trangen til å erobre fullt ut.

Machiavelli er, som nevnt, med på å skille religion og politikk fra hverandre, men samtidig deler han den samme kristne overbevisning som vi finner hos Luther – overbevisningen om at mennesket er fordervelig og alle søker sitt eget. Han levde i et samfunn der det var penger, og hvor folk kunne la seg bestikke – et samfunn av geskjeftige bymennesker der alle lurer alle. Her finnes det ikke noe skille mellom venner og fiender. Individet er uten forpliktelser over for den andre, og tilliten er bare en illusjon. Også for Machiavelli er mennesket sin egen skaper. Men der Pico snakker om at mennesket kan svinge seg opp til perfektibilitet, hevder altså Machiavelli at mennesket er fordervelig og at tilværelsen i og for seg ikke har annet formål enn ære og berømmelse. Der nyttekalkylene rår, er tilliten bare et middel for å sikre sin

maktstilling (Eriksen 2006:14). Tåpen bedras av tilliten og luringen manipulerer, for innen politikken er det luringen som rår. Luringen er i det hele tatt en skikkelse som vi ikke finner i føydalsamfunnet eller i middelalderen. I et samfunn der alle vil mele sin egen kake, kan luringen rokke ved tilliten til stabile relasjoner i samfunnet. Machiavelli bryter med Aristoteles der han mener at statsmakten ikke er et redskap for borgerne i fellesskapets tjeneste – for det naturgitte samfunnets skyld (Machiavelli 2007:16), men snarere er en organisert røverbande. Det er altså ved å studere tidligere tiders maktspill, formuleringen og aksepteringen av nyttetenkningen, Machiavelli stiller seg ved terskelen til en ny verdensorden – en gryende sekularisering og en forsiktig utskillelse av religion og politikk.

Meditasjoner tilhører det førmoderne. Opptattheten av korrespondansen mellom de midler og mål vi har, er typisk dennesidig. Selv om Machiavelli fremstår som Picos rake motsetning, ser vi at Machiavelli sammen med Luther og More representerer noe typisk moderne i form av verdsliggjøringen av politikken (Eriksen 2006:15). Men der Machiavelli tenkte på ære og makt, kastet Luther seg over diskusjonen om verdien til hverdagen og de vanlige folks liv (Ibid., 16). Humanistene fremstod som en liten elite av tenkere, men reformatorene kunne nå et atskillig bredere lag av befolkningen og ikke minst gjøre kristendommen til en valgmulighet for folk flest (Ibid., 320).

Thomas More, vil jeg anta, har lest sin Pico og tar i sin bønn det samme forbehold som Pico. I årene 1510 til 1520 skulle den humanistiske skoleringen og dannelsen få et stadig større feste, men kirken ble av reformatorene oppfattet som reaksjonær, ja til og med fiendtlig innstilt overfor de frie kunster (McGrath 1999:28). Pico beklager seg og sukker: ”For hele filosofien – og heri ligger vor tids ulykke! – er i dag mer genstand for forragt og latterliggjørelse end for hæder og ære” (Mirandola 2006:59). Det foreligger altså hos noen en vilje til toleranse og fornyelse. Spørsmålet som tar meg videre, er hvordan humanismen, tross kirkens fiendtlighet, faktisk ble avgjørende for en fornyelse av nettopp kirken.

Reformatorene More og Luther

Reformatorene søkte både en politisk og økonomisk rettferdighet i et samfunn der penger, makt og fromhet var sauset sammen. Satt litt på spissen, kan vi si at reformasjonens mål var å stoppe pengestrømmen til Roma, og Luther bruker hardt skyts i avlatsstriden. Luther sier om prestene at de lærer bort (...) ”sine ugudelige og kjetterske synspunkter med en slik autoritet, at den som våget å kny til motmæle, straks ble sett på som kjetter som hørte hjemme i

helvete" (...) (Rasmussen 2004:42). Selv har han begynt å (...) "advare folk og oppmuntre dem til å gi en glad dag i avlatskremmernes skråll"(...) (Ibid.,25). Nå kan man kanskje si at kirken, hva avlatsordningen angår, viste seg å være relativt moderne ved å oversette det den hadde å tilby til et kapitalistisk språk. Alt kunne man kjøpe seg for penger. Avlatstjenesten sikret presteskapet gode inntekter, men reformatorene nektet å la nåden få være en pengekasse for kirken. Luther ville den religiøse kapitalismen til livs og mente at prestene utnyttet folk ved å selge kortere og mildere opphold i skjærsilden. Det var moralsk og teologisk uhørt i følge Luther (McGrath 1999:30). Presteskapet var nedadgående. Mores *Utopia* kan sees som et forslag til hvordan kristendommen kunne utvikles videre. Han ville fjerne det unaturlige og fremme større toleranse, ja han ønsket sågar religionsfrihet. Luther ville få slutt på kirkens maktmisbruk og angrep skillet mellom de geistlige og hverdagsmenneskene: (...) "alle kristne er i sannhet av geistlig stand"(...) (Rasmussen 2004:89).

"Nobody owns anything, but everyone is rich – for what greater wealth can there be than cheerfulness, peace of mind and freedom from anxiety?" (More 2003: 110). Thomas More fremstiller en idealverden i sin *Utopia*. Men den er kanskje først og fremst ment som en kritikk av England. *Utopia* er en real røverhistorie knyttet opp mot de store oppdagelsesreisene - oppdagelsen av nye verdener i renessansen. På 1500-tallet søkte man ikke bare teologien for svar. Der man før ikke hadde noen valg, kunne man med oppdagelsen av nye horisonter velge seg kultur og velge seg religion. Det fantes nye løsninger på de problemene en stod overfor i samfunnet. Luther og More var begge reformatorer. Men er dette ensbetydende med at de var to alen av samme stykke og ønsket det samme? Slettes ikke. De skred til verket på hver sin måte. More har nok latt seg inspirere av Luther et stykke på vei, men det vil bære galt av sted om vi antok at de ville nøyaktig det samme. Den engelske reformasjonen knytter seg spesielt til kong Henrik den 8. sine eskapader. More ville ikke anerkjenne ham som konge. Reformasjonen på øysamfunnet var først og fremst av politisk, statlig og pragmatisk art (McGrath1999:252). Nord for alpene derimot, nærmere bestemt Tyskland, finner vi reformatoren Luther. Han henvender seg til kirken spesielt og ønsker ikke bare en teologisk utlufting, men en real overhaling. Hva innebærer dette, og finnes det et avhengighetsforhold mellom humanistene og reformasjonen slik Luther representerer den? Hvilke motiver i humanismen danner det nødvendige springbrettet for de senere reformatorene?

Filologi og teologisk overhaling

Hvis vi kaster nok et lite blikk bort på Pico, ser vi at han ikke bare var opptatt av menneskets verdighet, men også hadde en spesiell interesse for kabbala gjennom studiene av hebraisk. Selv om hans hovedinteresse lå i å avdekke de skjulte sannheter om Gud, er det ikke til å legge skjul på at han bidro til å innføre hebraiske oversettelsesarbeider og bidro til å fremme studier av hebraisk (Kraye 2007: 106). Reformatorene ønsket å studere gresk og hebraisk. Vi finner hos dem en tro på at filologisk kunnskap kunne endre de bibelske tekstene til det bedre. Men kimen til denne troen finner vi hos humanistene. Samtidig som humanistene innførte studier av både gresk og hebraisk, oppstod det en filologisk interesse for bibelen, og med den meldte det seg et behov for å reformere kirken. Der den katolske kirke holdt fast ved at Vulgata var den eneste hellige og tillatte utgaven av Bibelen, gikk det nesten på helsen løs for Erasmus da han foreslo en reformasjon gjennom en mer korrekt og omfattende latinsk oversettelse av Bibelen (Ibid., 110). Humanistene forholdt seg til flere kilder enn bare bibelen. Bibelen ble betraktet som et stykke litteratur på linje med andre kilder. Som borgerhumanist forholdt Pico seg kritisk i møte med overleveringene, både de kristne og ikke-kristne (Mirandola 2007:9). Kopier av tekster kunne være fulle av feil, mangler og inneholde justeringer. Ved hjelp av filologien, mente tilhengerne, kunne man fremme en mer autentisk kristendom (McGrath 1999:21).

En skulle tro at en mer autentisk kristendom, gjennom en filologisk tilnærming til de bibelske tekstene, var noe udelt positivt. På den annen side hevdes det at fremveksten av filologien og humanismen faktisk kunne virke destabiliserende på kirken, fordi det ble satt spørsmålsteget ved doktrinen (Ibid., 37). Dette må basere seg på at det var et stort avvik mellom det kirken faktisk var og hva den kunne ha vært. Kirken var Europas største jordeier og samtidig den eneste rettsinstans. Kirkens menn kunne gjøre hva de ville. De sto utenfor det lovverk som ellers styrte alle andre borgere - de ville ikke bli straffet, de var fritatt skattebetaling, solgte korn i uår og blandet sin fromhet med pengegriskhet. Et brudd med middelalderens føydalsamfunn førte derfor med seg et angrep på kirken – den største føydalherren av dem alle. Kirken var blitt pervertert og hadde tapt sin åndelighet. Som humanistene, måtte også Luther og andre reformatorer vende tilbake til kildene – *ad fontes*. Luther ønsket en gjenfødelse av de første kristnes kristendom - *Christianismus renascens* (Ibid., 20). For Luther var Bibelen selve Guds ord. Da måtte det også fremstå korrekt. Om den gamle tradisjonen med å lese Vulgata sier han: (...) ”de vil ha oss til å lese et lappverk av Paulus- og

Kristusord i stedet for Paulus og Kristus selv”(…) (Rasmussen 2004:50). For ham ble det helt nødvendig å studere originaltekstene til Bibelen. Sin intensjon formulerer han slik: ”Selv siktet jeg til ordets likefremme og egentlige mening; den som Kristus, eller idet minste Johannes døperen ville vi skulle legge i det” (Ibid., 50).

Nå skal også det sies at det fantes motsetninger mellom humanister og reformatorer, men det som for alvor bringer dem sammen er trykkekunsten. For en religion som kristendommen, der skriften alene er en autoritet, var trykkekunsten en revolusjon. Kirken i middelalderen hadde sittet på tradisjonene, men hadde stagnert. Nå skulle en ny og mer vital kirke oppstå gjennom tilbakevendingen til kirkens gullalder. Den teknologiske omveltningen, der 30 mill bøker trykkes i årene mellom 1455 og 1485, kommer til å gå hånd i hånd med den religiøse nyorganiseringen. For i middelalderen eksisterte ikke kristendommen som et selvvalgt alternativ, eller som personlig overbevisning. Stod du utenfor kirken, stod du utenfor alt. I forandringen av et intellektuelt klima var trykkemaskinen et viktig redskap (McGrath 1999:15). Luther visste å støtte seg til den nye teknologien, og i fortalen til utgivelsen av sine samlede verker i 1545 takker han fyrsten Johan Fredrik som har (...) ”presset boktrykkerne til å sette i gang med utgaven, og det så svint som mulig.” (Rasmussen 2004:24). Gradvis dukket flere lesere opp med egne meninger, og gamle autoritetsstrukturer måtte gi tapt for det teknologien brakte med seg. Nå kunne et nytt forhold til kirken som autoritet innvarsles. Den kollektive tilknytningen måtte gradvis vike plassen for den individuelle tro, samvittighet og beslutning. Nå kan det se ut som om Luther fremfor noen var en stor tilhenger av humanistene. Men kanskje er ikke det helt tilfelle likevel? Kanskje har han bare bevisst valgt å utnytte humanistene til sin egen sak? Kan Luther ha blitt misforstått til humanistenes fordel?

Filosofien er et ludder, skal Luther ha sagt og fornermet humanistene alvorlig. Luther skal ha vist seg å være heller fiendtlig innstilt til humanistene som sådan. Han har nok snarere utnyttet humanistenes filologiske ferdigheter (McGrath 1999: 60). Takket være humanistene ble allmenndannelsen hevet, dessuten bidro deres filologiske interesse for Bibelen at Skriften ble trukket ut av den kirkelige kontroll og at en reformasjon ble mulig gjennom de nye rensede skriftene. Luther har, som vi ser, vært avhengig av humanistenes arbeid, men det er kanskje en fare for å misforstå Luther til fordel for humanistene. Forruten trykkekunsten er det ingen tvil om at Luther og reformatorenes morsmålsbevegelse bidro til å demokratisere den kristne lære og individualisere troen. Kirken kunne bare reformeres gjennom en kollektiv tilbakevending til kirkefedrene. Derfor måtte skriften gjøres tilgjengelig for folk flest, og

Luther, som vi vet, fikk oversatt Bibelen til tysk. På den annen side må vi ikke glemme at ytterst få hadde leseferdigheter. Videre viser Luther seg å være mer skolastisk enn som så, og markerer ikke noe direkte brudd med skolastikken. Det er heller slik at humanistene har fremstilt Luthers tanker som representative for den humanistiske bevegelsen. Til tross for trykkekunsten var det få som hadde mulighet til å lese Luthers verker direkte, men i stedet mottok de andre - og tredjehånds tolkninger. På veien var det åpenbart rom for feiltolkninger og misforståelser (McGrath 1999:84). Et annet viktig aspekt er at det i dag er enklere å sette et skille mellom humanistene på den ene siden og reformatorene på den annen. For de samtidige var det vanskeligere å få til et slikt skille, og det fantes helt klart glidende overganger. Hva som i alle fall står fast, er Luthers oppskatting av hverdagslivet. Alle hadde rett til å tolke teksten, for alle var gjennom dåpen blitt viet prester (Rasmussen 2004:89). Alt arbeid var for Herren like hellig, og man var ingen annen rangs kristen ved å velge hverdagslivet fremfor et liv i kloster.

Sluttord

Hva peker fremover, hva peker bakover? Hva er brudd og hva er kontinuitet? Mangt og meget. Enten vi betrakter humanistene eller reformatorene oppdager vi at de ser seg tilbake til tidligere gullaldrer. Der vi i dag tenker oss historien lineær, hvor vi går fra det primitive til det stadig mer avanserte, finner vi et annet syn hos menneskene i renessansen. De skuer tilbake for å gjenopplive de idealer som på veien har gått tapt. Ved å betrakte renessansen og reformasjonen, ser vi ikke at det dukker opp nye ideer som lys i en mørk tunnel. Det er mer snakk om et helhetlig, bredt idélandskap der noe peker fremover mot vår tid og noe peker bakover mot tidligere tider. Tilbakeskuingen representerer kanskje først og fremst en kontinuitet. Den fornyede interessen for det klassiske, appetitten for poesien og kunsten, gjenfødselen av antikkens idealer er med på å gi en kontinuitet til vår egen historie. Vi har valgt oss hvem vi vil likne på. Humanismen og antikken er selve kjernen i Europas intellektuelle historie (Kraye 2007:2). Trykkekunsten var den nyvinningen som kunne føre ideene fra renessansen og reformasjonen sammen. Renaissance og reformasjonen gjorde sprang som var så store og som representerer en åndelig utvikling som takket være trykkekunsten ikke kunne glemmes eller reverseres. Han var der aldri selv, men Luther fikk innflytelse på reformasjonen også i England takket være trykkingen av bøker og pamfletter (McGrath 1999:236). Bruddet med det gamle sees tydeligst i oppgjøret med et samfunn som var skakk-kjørt. Det samfunnet More og Luther ønsket å reformere var preget av at en

minoritet satt på pengesekken mens det store flertall sultet. ”In other words, you create thieves, and then punish them for stealing,” sier Thomas More (More 2003:27). More ville åpne folks øyne for verdens elendighet. Reformatorene Luther og More finner en overhaling av et korrumpert samfunn helt nødvendig. Men der More driver en politisk motivert reformasjon vil Luther vende tilbake til kristendommens gullalder. Thomas More laget seg en verden som ikke finnes og Luther et bilde av en kirke som heller ikke finnes. Men ved å levere rensede tekster kunne renessansen skape den nødvendige forutsetning for at reformasjonen skulle finne sted. For med renessansen forklares mennesket ut fra seg selv. Med Pico går startskuddet for et sekulært menneskesyn (Yates 2001:12). Der humanistene snakket om menneskets verdighet ble kirken sittende igjen med sin arvesynd og sin fordervelighet. Reformasjonen gir opphavet til den moderne staten. Det er reformasjonen som blir vår inngangsport til den moderne verden.

Litteraturliste

- Cusanus, Nicholas: *Of Learned Ignorance*. Wipf and Stock Publishers 2007 [1440].
- Eriksen, Trond Berg: *Machiavelli. Reven i hønsegården*. Universitetsforlaget 2006.
- Kraye, Jill. (Red): *The Cambridge Companion to Renaissance Humanism*. Cambridge University Press 2007.
- Machiavelli, Niccoló: *Fyrsten*. Kagge forlag 2007 [1532].
- McGrath, Alistair: *Reformation thought. An introduction*. Blackwell Publishing 1999.
- Mirandola, Giovanni Pico Della: *Om menneskets værdighet*. Museum Tusulanums forlag. Københavns universitet 2007 [1486].
- More, Thomas: *Utopia*. Penguin Books 2003 [1516]
- Rasmussen, Tarald: *Luthers reformasjon. Hovedtekster 1517-1520*. Pax Forlag A/S 2004.
- Yates, Frances A.: *Modernitetens okkulte inspirasjon. Giordano Bruno og arven etter Hermes Trismegistos*. Pax Forlag A/S 2001.